

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ В 5-Х КЛАСАХ

4.1. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році

О. М. Горошкіна

*доктор педагогічних наук,
завідувач відділу навчання
української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

Н. Б. Голуб,

*доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник відділу навчання
української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

Сучасні соціальні виклики, зумовлені глобалізацією, європеїзацією, утвердженням тенденцій відкритого суспільства, інформатизації, інноваційності в усіх його галузях, зумовлюють необхідність посилення вимог до змісту та якості освіти. Із початком повномасштабного вторгнення росія на територію України особливого загострення набула проблема ефективної організації освітнього процесу, спрямованого на формування компетентного мовця – патріота своєї держави, який шанує державну мову, послуговується нею, дбає про її розвиток.

Українська мова – основа державотворення, потужний інструмент формування національної свідомості українців. Володіючи значним розвивальним потенціалом, українська мова акумулює загальнолюдські й національні цінності, соціокультурні норми взаємодії, правила міжкультурного спілкування та соціальної поведінки. У цьому контексті особливої актуальності набуває потреба розроблення ефективних освітніх технологій, що сприяють усебічному розвитку особистості учня/учениці, формування в них готовності до самореалізації в умовах динамічних суспільних змін.

Метою освіти Закон визначає «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей». Отже, в результативній частині акценти зміщено із засвоєння знань і набуття конкретних умінь та навичок на розвиток компетентної мовної особистості учня/учениці, їхніх інтелектуальних і творчих здібностей, ціннісних орієнтацій, системи ставлень.

Модельна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Н. Голуб, О. Горошкіна) <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/> системно й послідовно спрямовує діяльність учителя на виконання завдань, визначених у Державному стандарті

базової середньої освіти, реалізацію компетентнісного потенціалу мовно-літературної галузі, актуалізацію ціннісних орієнтирів, формування предметної та ключових компетентностей. Відповідно до програми розроблено й апробовано в школах, що долучилися до пілотного проєкту, підручник, підготовлено календарне планування, яке вчитель може адаптувати з урахуванням потреб конкретного закладу освіти. Вона є базою для створення навчальної програми, за якою працюватимуть учителі-словесники конкретного закладу освіти. Отже, рекомендований освітній документ цілком відповідає концепції нової української школи, сучасним освітнім тенденціям, запитам суспільства. Перевагу цій програмі надали більшість авторських колективів, що підготували підручники для 5 класу.

Розвиток компетентної мовної особистості – це не супутній чи стихійний продукт процесу навчання, а його мета і результат.

Упродовж тривалого часу навчання української мови було зорієнтоване на накопичення знань відповідно до заданої наукової парадигми, що позбавляло цей знаннєвий багаж перспектив застосування його за межами школи. Зі зміною освітніх орієнтирів українська мова як шкільний предмет покликана бути засобом розвитку й соціалізації учнів. Нагальною вимогою часу є формування здобувачів освіти внутрішньої мотивації до вивчення української мови; ціннісного ставлення до державної мови, набуття суб'єктного досвіду послуговування нею в різних сферах суспільного життя; надання знанням і вмінням з української мови функційності, дієвості. Для формування ключових компетентностей важливо зосередити зусилля на формуванні загальнопредметних умінь (працювати з інформацією, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, висловлювати припущення і робити висновки, розв'язувати проблеми, працювати в команді, приймати рішення, ефективно спілкуватися, генерувати нові ідеї тощо), розвиткові критичного мислення й емоційного інтелекту.

Важливе значення для формування компетентності «Навчання впродовж життя» мають оргдіяльнісні вміння. Тому вивчення кожної теми рекомендуємо починати з цілевизначення, що сприяє становленню цілеспрямованості, активізації внутрішніх мотиваційних резервів, умотивованості рефлексії, оскільки між цілевизначенням і рефлексією є логічний зв'язок, що забезпечує здатність учнів/учениць займати зовнішню позицію стосовно свого «Я», критично оцінити себе, свою діяльність, виявити невикористані резерви, окреслити шляхи подальшого самовдосконалення. З огляду на це доцільно пропонувати завдання й запитання, які учні зможуть застосовувати як орієнтири в пошуках шляхів розв'язання повсякденних життєвих проблем. Великого значення надаємо системній роботі з привернення уваги й усвідомлення важливих життєвих проблем, спільному пошукові альтернативних думок і способів розв'язання їх, обговоренню пропозицій.

У процесі навчання необхідно заохочувати й підтримувати самостійність мислення, що дає змогу учням/ученицям розмежовувати власну й чужу позицію, порівнювати й оцінювати їх, формувати систему ставлень.

Життя переконує, що сьогодні людині не обов'язково все пам'ятати, оскільки пошук необхідної інформації технологізований, він не затратний у часі і не становить жодних труднощів. Значно важливіше розуміти, яка саме інформація необхідна на цей момент і як пришвидшити пошук її. Тому цінними передусім є такі *вміння*: виявити і сформулювати проблему; швидко знайти інформацію, необхідну й достатню для розв'язання проблеми; оцінити, чи достатньо цієї інформації для розв'язання проблеми; у разі потреби з'ясувати, якої інформації бракує для розв'язання проблеми, використати зібрану інформацію для розв'язання проблеми.

Учитель має акцентувати увагу учнів на правилах комунікативно доцільного використання одиниць усіх рівнів мови в усному й писемному мовленні, зокрема приділяти увагу труднощам слововживання, складним випадкам наголошування, правопису, нормам узгодження мовних одиниць, культурі слова тощо, тобто пріоритетність функційного аспекту опанування мовою.

Ураховуючи принципи доступності й доцільності, беручи до уваги результати опитування вчителів та учнів, у програмі змінено традиційний розподіл мовних тем: відомості з лексикології подано цілісно в 5 класі. Результати навчання в пілотному проєкті підтвердили правильність такої інновації. Розділи «Будова слова» і «Словотвір» подано в 6 класі, щоб забезпечити цілісне сприймання важливої мовної теорії, показати учням зв'язки між будовою слова і його творенням. Крім того, у 6 класі під час вивчення морфологічних відомостей учні мають змогу долучитися до інтервального повторення (матеріал про творення тієї чи тієї частини мови).

Зміст мовленнєвої змістової лінії програми визначають такі розділи: «Інформація», «Текст», «Мовленнєві жанри», «Спілкування». Перелік тем кожного з розділів укладено так, щоб забезпечити формування здобувачів освіти вмінь шукати потрібну інформацію, осмислювати зміст і форму тексту, оцінювати якість і достовірність інформації, ефективно комунікувати тощо. Самеці вміння перевіряють експерти з питань освіти в межах міжнародного дослідження PISA.

Компетентний мовець має знати правила застосування мовних формул, за допомогою яких він може познайомитися і подружитися, з'ясувати або уточнити певну інформацію, пояснити, запросити, попросити вибачення, привітати когось або висловити співчуття тощо. Для цього введено до програми відомості про мовленнєві жанри – взірці мовної поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування. Актуальними в сучасних соціокультурних умовах є низка жанрів, зокрема комплімент, лестощі, похвала; прохання, умовляння, благання, пропозиція; запрошення; згода, відмова; вибачення; подяка; привітання, смс-повідомлення тощо, з правилами побудови яких учні й учениці ознайомлюються в 5 класі. Комунікативна значущість, відповідність віковим особливостям учнів і стали критеріями добору жанрів.

Системний характер ознайомлення учнів з мовленнєвими жанрами забезпечує насамперед їхнє місце в освітньому процесі: водночас на спеціально

відведених для конкретного жанру урокахі на уроках вивчення (закріплення, повторення, узагальнення тощо) мовної теорії.

Прикметною ознакою сучасного уроку української мови є широке й різноманітне використання текстового матеріалу – засобу навчання, що має значний дидактичний потенціал. Зміст текстів спрямовуємо на формування патріотизму, ціннісного ставлення до української мови, народу – носія мови, рідного краю, людських чеснот, утвердження моралі, розвитку емоційного світу учнів, естетичних смаків тощо. Фрагменти текстів, що застосовують як матеріал для вправ, спонукають учнів успішно взаємодіяти у процесі розв’язання типових для їхнього віку життєвих проблем, аналізувати різні ситуації, висловлювати власне ставлення до явищ, подій або вчинків, визначати й характеризувати учасників спілкування; висловлювати свої почуття і враження від почутого й прочитаного; засвоювати морально-етичні й психологічні принципи взаємодії; виявляти емпатію тощо. Вправи і завдання, розроблені на текстовому матеріалі, мають передбачати також формування в учнів умінь оволодіння різними техніками і прийомами читання. Це сприяє ефективній роботі з інформацією, критичному оцінюванню й інтерпретуванню її, розумінню текстуй підтексту, створенню якісних власних текстів різної жанрово-стильової належності, визначенню достовірності інформації, основної думки тексту, порушеної в ньому проблеми, переведенню тексту в інший формат (карту пам’яті, таблицю, схему, малюнок, колаж тощо).

Психологи довели, що вагомим чинником збудження пізнавального інтересу є його емоційне забарвлення. Для сучасних учнів особливо значущими є тексти, що викликають світлі почуття, позитивні емоції, спонукають жити в гармонії з довкіллям, допомагають сформувати оптимістичне світосприйняття, відчуття естетики мови. Тому варто врахувати цеу процесі добору текстів.

Актуальними є завдання, що забезпечують формування в учнів умінь працювати з різноманітними лексикографічними джерелами. Привертаємо увагу до іншої важливої проблеми – уміння працювати в команді, групі, парі та методів, що сприяють цьому.

До ключових мовних навичок XXI століття віднесено розвинений словниковий запас, що визначає доцільність системної роботи над збагаченням словника учнів. Це уведення в активний обіг власне українських лексем, слів, що називають різноманітні предмети і явища довкілля (*водограй, бентежити, квапитися, осоння, жоржина, хитавиця, хідник* тощо), увиразнюють мовлення, надають йому емоційності й естетичності.

Одним із викликів 2022/2023 навчального року є якість надання освітніх послуг в умовах повномасштабної війни, розв’язаної росією.

Об’єктивна потреба в застосуванні нового педагогічного досвіду (дистанційного навчання) зумовила розроблення вправ для набуття в учнів навичок самостійного й командного виконання навчальних вправ, а також вправ для поточного й підсумкового контролю освітніх результатів.

Оскільки дистанційне навчання можна здійснювати в синхронному і асинхронному режимах, то, відповідно, зміст і характер вправ, методичне

забезпечення виконання їх ураховуватиме особливості співпраці учня і вчителя в умовах цих двох режимів .

Синхронний режим (коли всі учасники освітнього процесу одночасно перебувають у вебсередовищі) передбачає співпрацю вчителя й учнів у реальному часі. Це може бути відео-, аудіозв'язок, спілкування в чаті. Перевагою синхронності є одночасність, зворотність, миттєве залучення учасників у визначений час. Зворотний зв'язок має бути постійним і своєчасним. Ефективним вважаємо застосування *інтерактивних* вправ, розташованих на різноманітних електронних ресурсах, наприклад, LearningApps.org що спонукає учнів до повторення, узагальнення і систематизації знань, формування в них стійких умінь і навичок. Крім того, можливість відразу перевірити правильність виконання вправ і завдань спонукає здобувачів освіти до рефлексії.

Прикметною ознакою сучасного освітнього процесу є змішане навчання, що зумовлює використання традиційних і новітніх методик, які в результаті поєднання й змішування їх допомагають реалізувати поставлені завдання. Змішане навчання передбачає зміщення акцентів із пасивного засвоєння знань до самостійного здобування їх, що сприяє розвитку самоосвітніх умінь учнів. Необмежений доступ до інформації, зокрема навчальної, розміщеної на різноманітних електронних носіях, уможливує формування у здобувачів освіти вмінь працювати з інформацією.

У цих умовах відбувається зміна видів діяльності суб'єктів освітнього процесу: можна не просто прослухати новий матеріал у дистанційному режимі, але й обговорити його. Це формує в учнів уміння працювати в команді, комунікабельність, активність, сприяє розвитку аналітичного й критичного мислення.

Змінено роль учителя в освітньому процесі: з ретранслятора навчальної інформації на порадирика, консультанта, що передбачає інші функції його в освітньому процесі.

Гуманістичне спрямування освіти означає, що навчання української мови має змінити мовця, допомогти йому стати іншою, кращою людиною. Як зазначав Сенека, спочатку вчимося гарної моралі, а потім – мудрості, яка без гарної моралі засвоюється погано. Пам'ятаємо: читання, письмо, говоріння мають сенс лише тоді, коли вони роблять наших учнів людянішими. Допомагаючи їм у цьому, ми реалізуємо велику місію освіти – оздоровити наше суспільство і змінити світ на краще.

За підсумками вивчення кожного розділу доцільно проводити різні види тематичних робіт для поточної діагностики (формування оцінювання навчальних досягнень учнів).

Оскільки в модельній навчальній програмі «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) змістовий компонент мовної й мовленнєвої ліній об'єднано у 8 розділів, логічним видається проведення 8-ми контрольних тематичних робіт (по 2 варіанти кожної). На допомогу вчителів підготовлено спеціальний посібник (Зошит моїх досягнень.

Українська мова. 5 клас / Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна. Київ: Видавничий дім «Освіта». 2022. – 48 с.).

В умовах суб'єкт-суб'єктної освіти оцінювання здійснюють учитель також учень/кожна учениця. Тому в зошиті після кожної контрольної тематичної роботи розміщено «Лист самооцінювання», у якому учень/учениця визначає своє ставлення до роботи, емоційний стан, дає характеристику завдань за сприйняттям (складне/просте, зрозуміле/незрозуміле) та оцінює кожне завдання в межах передбаченої кількості балів.

Усі передбачені Державним стандартом уміння об'єднано в 4 групи:

1. Уміння працювати з інформацією:

- 1.1. Знаходити, добирати необхідне
- 1.2. Унаочнювати
- 1.3. Сприймати й реагувати
- 1.4. Робити висновки
- 1.5. Аналізувати
- 1.6. Оцінювати
- 1.7. Виявляти головне/другорядне
- 1.8. Змінювати форму подання тощо)

2. Текстові вміння:

- 2.1. Сприймати.
- 2.2. Інтерпретувати.
- 2.3. Аналізувати.
- 2.4. Збагачувати естетичний та емоційно-чуттєвий досвід.
- 2.5. Осмислювати зміст, ставити запитання.
- 2.6. Змінювати епізоди.
- 2.7. Виявляти проблему.
- 2.8. Формулювати основну думку.

3. Комунікативні вміння:

- 3.1. Створювати письмові висловлення.
- 3.2. Висловлювати і захищати власні погляди, думки, ідеї, переконання.
- 3.3. Взаємодіяти письмово в режимі реального часу (в цифровому середовищі).
- 3.4. Визначати наміри співрозмовників.
- 3.5. Висловлювати власне ставлення до події, проблеми, дії, вчинку.
- 3.6. Регулювати свій емоційний стан.
- 3.7. Використовувати доцільні для конкретної ситуації жанри мовлення.
- 3.8. Аналізувати ситуацію спілкування, коригувати її.

4. Мовні вміння:

4. 1. Розуміти й пояснювати роль мови в житті людини й суспільства.

- 4.2. Виявляти, розуміти й пояснювати мовне явище.
- 4.3. Досліджувати мовне явище.
- 4.4. Збагачувати власне мовлення, демонструвати активний словник.
- 4.5. Використовувати знання мови у мовленнєвій творчості.
- 4.6. Користуватися словниками.
- 4.7. Дотримуватися норм літературної мови.
- 4.8. Редагувати.

Рівні сформованості кожної групи вмінь сегментарно перевіряються в кожній контрольній тематичній роботі. Наприклад, у роботі №1 завдання спрямовані на перевірку сформованості вмінь 1.1., 1.2., 1.3., 1.4.; у роботі № 3 – 3.1., 3.2., 3.3., 3.4. тощо.

Максимальна кількість балів за виконання кожного завдання – 3, що в сумі за підсумками виконаних завдань дає змогу одержати найвищий бал – 12.

Орієнтири для переведення бальної оцінки у рівні

Значні успіхи (високий)	Помітний прогрес (достатній)	Має труднощі (середній)	Потребує уваги, допомоги (початковий)
3	2,5	1,5	0,75

У вертикальній графі запропоновано градацію для оцінювання кожного завдання: «значні успіхи (високий рівень)» – 3 б., «помітний прогрес (достатній рівень)» – 2,5 б., «має труднощі (середній рівень)» – 1,5 б., «потребує уваги, допомоги (початковий рівень)» – 0,75 б.

Для зручності заповнення вчителем/учителькою «Свідоцтва досягнень учня/учениці» в кінці зошита подано орієнтир умінь.

Таблицю результатів внутрішнього розвитку доцільно заповнювати один раз (у кінці року), оскільки для формування й виявлення зазначених у ній показників потрібен час. Найправильніше – доручити цю роботу шкільному психологу.

У школах, які обрали модельні навчальні програми, розроблені в Інституті педагогіки НАПН України, навчання української мови відбувається в межах спеціальної системи, що передбачає інтеграцію навчального матеріалу з української мови та інших шкільних предметів. Наприклад, впр. №№ 119, 125, 187, 563, 565 зорієнтовані на інтегрування знань учнів з української мови та української літератури; вправи №№ 111, 188, 443 та ін. передбачають залучення знань з інформатики, вправи 112, 125 – з історії; вправи №443, №447 – з природознавства тощо.

Вправа № 163 передбачає зв'язок із математикою:

© Поясніть математичний вираз на матеріалі фонетики української мови. Складіть подібний приклад, беручи до уваги кількість сонорних, дзвінких, глухих.

$$6 + 32 = 38$$

Вправа № 179 ураховує зв'язок з англійською мовою:

© Прочитайте слова. Визначте наголос у них. Які правила наголошування слів в англійській мові ілюструють ці слова?

Purple, rainy, happy; decide, relax, receive, among, between.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні видання, зокрема часописи «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», дописи в групі «Відділ навчання української мови та літератури» соціальної мережі Фейсбук.